

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 37.018.265:37.934-053

DOI: 10.37026/2520-6427-2022-111-3-100-107

Юрій ЗАВАЛЕВСЬКИЙ,

доктор педагогічних наук, професор,
перший заступник директора
ДНУ «Інститут модернізації освіти»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1904-6642
e-mail: zavalevskiy2@gmail.com

Ольга КІЯН,

кандидат педагогічних наук,
завідувач сектора експериментальної педагогіки,
відділу інноваційної діяльності
та дослідно-експериментальної роботи
ДНУ «Інститут модернізації освіти»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0482-8898
e-mail: kijnolga7@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ІНТЕГРОВАНОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається поняття «громадянськість» як інтегрована якість особистості учня, а також особливості формування громадянськості особистості учня в закладах загальної середньої освіти. Обґрунтована необхідність громадянського виховання учнів сучасного закладу загальної середньої освіти. У контексті розкриття окресленої проблеми проаналізовано дефініції громадянськості як категорії соціології, політології, психології, педагогіки, виявлено, що громадянськість передусім є інтегративною, фундаментальною, духовно-моральною якістю особистості, яка проявляється в обов'язку служити суспільству, Батьківщині, відроджувати та примножувати здобутки своєї держави. Акцентовано увагу на тому, що громадянськість є якістю особистості, яка не надається людині формально, а виховується в ній і розглядається як кінцевий результат її громадянського виховання.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільшою актуальності набуває громадянське, патріотичне, національне, виховання як основоположні, що відповідають нагальним вимогам та викликам сучасності,

закладають підвалини для формування свідомих нинішніх і майбутніх поколінь.

Інтеграційні процеси в Україні відбуваються на фоні сплеску патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, традицій і звичаїв українського народу. Сьогодні потрібні нові підходи до формування громадянськості як почуття особистості. Оскільки понад 47% від загального обсягу виховних впливів на особистість учня нині здійснює освітнє середовище, то і відповідальність покладається більша, і можливостей відкривається більше. Важливо, щоб усі заклади загальної середньої освіти стали для кожного учня осередком становлення громадянина України, готового брати на себе відповідальність, розбудовувати країну як суверенну, незалежну, правову, соціальну державу, сприяти єдності та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. Найважливішим пріоритетом є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Ключові слова: громадянськість, громадянин України, громадянське виховання, «громадянськість» як інтегрована якість особистості учня.

Yurii ZAVALEVSKYI,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor,
First Deputy Director,
State Scientific Institution
«Institute of Education Content Modernization»,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1904-6642
e-mail: zavalevskiy2@gmail.com

Olga KIJAN,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of the Sector of Experimental Pedagogy,
Department of Innovation Activity
and Experimental Work,
State Scientific Institution
«Institute of Education Content Modernization»,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0482-8898
e-mail: kijnolga7@ukr.net

THE FORMATION OF CITIZENSHIP AS AN INTEGRATED QUALITY OF THE STUDENT'S PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF THE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article examines the concept of «citizenship» as an integrated quality of the student's personality, as well as the peculiarities of the formation of citizenship of the student's personality in institutions of general secondary education. It has been substantiated the need for civic education of students in a modern institution of general secondary education

It has been analyzed the context of revealing the outlined problem, the definition of the concept of «citizenship» as a category of sociology, political science, psychology, and pedagogy. It has been revealed that «citizenship» is an integrative, fundamental, spiritual, and moral quality of an individual, which is manifested in the duty to serve society, the Homeland, to revive and multiply the achievements of one's state, it is emphasized that citizenship is a quality of an individual that is not given to a person formally, and is brought up in it and is considered as the final result of its civic education. Among educational directions, civic, patriotic, and national education is gaining the most relevance today as the fundamental ones that meet the urgent requirements and challenges of modern times, and lay the foundations for the formation of conscious current and future generations.

Integration processes in Ukraine are taking place against the background of a surge of patriotic feelings and new attitudes to the history, culture, traditions, and customs of the Ukrainian people. Today, new approaches to the formation of citizenship as a sense of personality are needed. Since more than 47% of the total volume of educational influences on the student's personality is carried out by the educational environment, therefore the responsibility is greater, and more opportunities are opened.

It is important that each institution of general secondary education becomes for each student a center of becoming a citizen of Ukraine, ready to take responsibility, to build the country as a sovereign, independent, legal, social state, to promote unity and the establishment of civil peace and harmony in society.

The most important priority is the formation of a valuable attitude of the individual toward the Ukrainian people, the Motherland, the state, and the nation.

Key words: citizenship, citizen of Ukraine, civic education, «citizenship» as an integrated quality of the student's personality.

Постановка проблеми. Процес становлення України як суверенної, правової, демократичної держави, зорієнтованої на інтеграцію у європейське співтовариство, вимагає від освітньої галузі пошуку нових шляхів виховання особистості, якій властиві морально-духовні цінності, готовність стверджувати їх своїми вчинками, справами та конкретною діяльністю.

Одним із важливих пріоритетів формування виховного простору української національної школи є виховання громадянськості.

Формування громадянськості як складової громадянського виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів.

Означена проблема знайшла своє відображення в освітній політиці держави, зокрема: указах Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» від 13.10.2015 № 580/2015 та «Про пріоритетні

заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 01.12.2016 № 534/2016; розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2017 рік» від 30.11.2016 № 898-р; Законі України «Про виховання дітей та молоді»; Державній програмі «Освіта» (Україна XXI століття); Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції громадянської освіти в школах України, Концепції позакласної освіти, виховання.

Зважаючи на це, громадянськість як інтегрована якість особистості на сьогодні є нагальною потребою України, якій необхідно, щоб усі діти стали національно-свідомими громадянами-патріотами, здатними в недалекому майбутньому забезпечити їй гідне місце в цивілізованому світі.

Саме життя вимагає від сучасного закладу загальної середньої освіти формування людини, здатної будувати гідне майбутнє у гідному суспільстві, творення сучасного світогляду, ідей, поглядів та переконань, що базуються на ключових надбаннях вітчизняної та світової культури, принципах гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності й спадкоємності поколінь.

Передусім звернемося до понять, пов'язаних із формуванням громадянськості у учнів.

Громадянськість – поняття багатогранне, адже передбачає:

- усвідомлення себе повноправним членом суспільства;
- здатність і готовність виступати в ролі активного й свідомого члена політичного співтовариства;
- відданість інтересам суспільства, почуття відповідальності за його стан і готовність йти на жертви заради цих інтересів.

Проблема громадянського виховання загалом не є новою. Вона має тривалу історію й безліч спроб обґрунтування. Зокрема, визначення її основних складових знаходимо ще в працях видатних представників античної думки. Що ж стосується слов'янського світу, то виховання громадянськості як головної складової менталітету українців, сягає своїм корінням доби Київської Русі.

На тлі процесів, які мали місце в нашому суспільстві в середині ХХ століття, особливого значення набувають праці В. Сухомлинського, який не лише ставив питання виховання громадянськості на перше місце, а й розумів під нею інтегральну якість особистості, що характеризує політичну та моральну свідомість і проявляється в добровільній, свідомій та активній діяльності на благо Вітчизни.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У сучасних умовах розбудови України особистість учня розглядається як рівноправний суб'єкт суспільних відносин із державою, що має вияв у взаємних правах та обов'язках. Тому в контексті досліджуваної проблеми поряд із розглядом терміна «громадянськість» аналізуються і сутність понять «громадянин» і «громадянство».

Зазначимо, що проблема громадянського виховання дітей та молоді знайшла своє відображення у працях

філософів (В. Андрущенко, Дж. Гессена, В. Кремена, Л. Сохань, І. Фролова), психологів (Б. Ананьєва, І. Беха, М. Боришевського, Л. Виготського, М. Кветова, О. Киричук, К. Платонова, В. Поплужного, С. Рубінштейна, М. Тейлор), соціологів, (Д. Акімова, А. Білоуса, М. Бойка, В. Судакова). Автори досліджень, що звертаються до аналізу, дотримуються схожих позицій. Так, В. Поплужний визначає громадянськість як стан свідомості особистості, неформальне ставлення громадянина до своєї держави, підкреслюючи, зокрема, те, що якщо громадянство надається, то громадянськість – виховується. Громадянськість, на думку В. Оржеховської, це передусім світоглядно-психологічний стан людини (Оржеховська, Ковганіч, 2007).

Вітчизняні дослідники Ю. Завалевський, К. Журба, Н. Косарева, Л. Крицька, К. Чорна зазначають, що громадянськість у суспільно історичному контексті є продуктом і наслідком соціально-економічних і духовно-культурних процесів.

Особливості формування громадянськості як інтегративної якості особистості окреслено в науковому доробку І. Василенко, П. Волошина, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, З. Капустіної, Н. Косаревої, Н. Крицької, С. Лисак, М. Михайличенка, О. Парафіли та ін.

Громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Із цим пов'язане більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків (Осадчий, 2015).

Як відомо, громадянськість є історично-змінною, суттєво змістовною проблемою народу, який творить власну самобутність і неповторність.

Політичний енциклопедичний словник пропонує таке тлумачення категорії громадянськості: «Громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; виконання правил і обов'язків, встановлених законами держави» (Політичний енциклопедичний словник, 1997, с. 27).

Оскільки громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною, а також є пріоритетним в освітньому просторі закладу загальної середньої освіти, воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними ..., а отже, громадянськість є багатоаспектним поняттям, фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядно-психологічною характеристикою особистості, що має культурологічні засади.

У словнику С. Гончаренка поняття «громадянськість» трактується із точки зору педагогіки як «... усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків стосовно держави, суспільства, почуття відповідальності за їхній стан» та є важливою рисою

моральної поведінки людини (Український педагогічний словник, 1997, с. 75).

Громадянськість, за твердженням О. Шестопалюка, передбачає засвоєння і реалізацію людиною своїх прав і обов'язків стосовно самої себе, своєї сім'ї, колективу, рідного краю, Вітчизни, планети загалом. Ці питання не тільки філософські, соціальні, економічні, а й педагогічні, адже важливо виховати діяльного громадянина і патріота, а не стороннього спостерігача (Шестопалюк, 2008).

Громадянин із педагогічної точки зору – це насамперед самобутня індивідуальність, особистість, що усвідомлює єдність духовно-етичного і правового обов'язку, відчуває себе частиною своєї Батьківщини (Серік, 2013, с. 69).

Досить актуальною аксіомою сьогодення є думка українського філософа, поета, педагога Г. Сковороди, який, зокрема, зауважував: «Всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе... Все добре на своєму місці в своєму лиці, і все красно, що чисто, природно, що не є підробкою, не перемішано з чужим по роду» (Сковорода, 2007, с. 25).

О. Кошолуп під громадянськістю розуміє інтегрований комплекс якостей особистості, «що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущої та індивідуально-необхідної мети відповідно до наявних у суспільстві можливостей та дотримання при цьому наявних морально-правових норм» (Кошолуп, 20027, с. 47).

Усі поняття, які визнаються науковцями, є близькими за значенням, ідентичними, але в деяких випадках громадянськість розуміється або як практична сторона політичної культури, або як духовно-моральні якості особистості.

У результаті теоретичного аналізу наукової літератури можемо зробити висновок, що процес формування громадянськості хоча й складний, однак його має пройти і проходить кожна людина, яка поважає себе, бо громадянськість дозволяє особистості бути політично, морально, юридично, соціально дієздатною.

Мета статті полягає у розкритті сутності поняття «громадянськість» як інтегративної якості особистості та пошуку оптимальних шляхів у висвітленні особливостей виховання громадянськості зростаючої особистості учня в умовах закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування громадянськості – важливе завдання всієї системи виховання, метою якої є поєднання індивідів із колективом. Це зумовлює пошук нових підходів до вирішення проблем виховання учнів в умовах закладу загальної середньої освіти, оскільки утверджувати нові форми життя здатна особистість, яка, соціалізуючись у сучасних умовах, набувала б відповідних рис і якостей, що характеризують її як громадянина.

Як свідчать дослідження, науковці, педагогічні колективи різних суб'єктів освітньої галузі активно працюють над створенням такої моделі вихованості учня, яка б давала змогу в майбутньому вирішувати складні питання її життєвого шляху, успішно досягати особистісних і суспільних цілей.

Відповідно українське суспільство висуває нові вимоги до сучасної освіти, оскільки потребує

особистостей, здатних самостійно розв'язувати різноманітні проблеми, приймати відповідальні рішення в ситуаціях, пов'язаних із вибором, співпрацювати з іншими тощо.

Велика місія – виховання громадянина України та формування громадянськості – належить сучасним закладам освіти, які є тим простором, де розвивається компетентний випускник, що поширюватиме свої знання про Україну як європейську державу та реалізуватиме одне з головних завдань школи – готовність до життя в громадянському суспільстві.

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського натрапляємо на «вечори Юних мислителів», на які учні збиралися, аби обговорити проблеми, що завжди хвилювали юнацтво: про людину і суспільство, про обов'язок і свободу, про взаємовідносини особистості та колективу. «Ми прагнули, щоб у кожного підлітка поступово формувалося особисте ставлення до Батьківщини: бажання, духовний порив утвердити її гідність, велич, честь, славу, могутність. Пізнаючи ідею Батьківщини, переживаючи почуття любові, вдячності, захоплення, тривоги, турботи за її нинішнє й прийдешнє..., людина в підлітковому віці пізнає себе, утверджує свою гідність».

В. Сухомлинський вважав, що формування громадянських поглядів, переконань, почуттів, єдності слова і діла, високих моральних якостей і норм поведінки є ключовою проблемою виховання загалом: «... потрібно, безстрашною людиною стає тільки та людина, яка з дитинства навчилася дорожити своєю громадянською гідністю. А громадянська гідність включає в себе єдність думки і діла, слова й вчинку» (Сухомлинська, 2005, с. 178).

Формування громадянськості як інтегрованої якості особистості учня розглядається науковцями як цілісний педагогічний процес. Означену проблему можливо вирішити лише в системі, за умов партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу, української національної еліти, через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, вирішуючи завдання забезпечення права кожної дитини вижити і мати умови для всебічного розвитку. У зв'язку з цим Т. Дем'янюк, Б. Павленко, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. стверджують, що «громадянське виховання потребує аналізу, наукового та творчого представлення, прикладного забезпечення та розроблення інноваційних технологій у зв'язку з модернізацією освіти у світлі Концепції Нової української школи та новітніми побажаннями суспільства». Усе це спонукає до пошуку сучасних педагогічних технологій, форм, методів та засобів у формуванні громадянських якостей здобувачів закладів загальної середньої освіти.

Р. Сопівник наголошує, що «ініціаторами відповідних заходів та напрямів діяльності мають бути насамперед заклади освіти, але вирішальну роль у формуванні умов для розвитку громадянських компетентностей відіграють учителі, оскільки саме вони реалізують все це на практиці, створюють відповідну атмосферу (емоційно-психологічну захищеність, душевний комфорт), спрямовують освітній процес, надаючи йому пріоритетного значення у формуванні

громадянських якостей особистості. За цих умов ефективність громадянської освіти значною мірою залежить від тих освітніх технологій та методів, які використовують педагоги у процесі навчання та виховання» (Сопівник, Петрів, 2014, с. 225).

Однак, як стверджує О. Кучеренко, «традиційні методи не орієнтовані на активну взаємодію школяра з учителем та однолітками, на самостійне і спільне прийняття рішень, що має бути вирішальною передумовою їхньої громадянської активності в майбутньому». Зважаючи на це, пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати «інноваційні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення й базуються на принципі багатосторонньої взаємодії. До інноваційних методів та інноваційних форм належать різноманітні дискусії, ситуаційно-рольові ігри, ігри-драматизації, мозкові атаки, івенти, коворкінги, інтелектуальні аукціони, аналіз проблемних ситуацій, конкурси, телемарафони, тематичні та волонтерські акції, брейн-ринги, тренінги, учнівське самоврядування тощо» (Кучеренко, 2021).

Н. Аббас зі свого боку звертає увагу на те, що «процес громадянського виховання особистості значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство. Крім того, оволодіння системою знань формує здатність усвідомлювати місце своєї спільноти серед інших спільнот світу, норми міжнародного спілкування та взаємодії. Відповідно однією з поширених та ефективних форм виховання школи в демократичні основи є самоврядування» (Аббас, 2012).

Самоврядування – одна з важливих умов залучення учнів до громадянської діяльності. Воно виховує ініціативу, активність, самостійність, самокритичність, відповідальність, організаторські здібності, формує вміння планувати, обирати ключові напрями в роботі, чітко налагоджувати контроль і перевірку виконання, вміння правильно розподіляти обов'язки, забезпечувати координацію дій. Долучаючись до самоврядування, учні висловлюють власну думку, беруть участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя. Самоврядування в закладі загальної середньої освіти для учнів – справжня школа демократії, школа громадянського становлення нового покоління.

Сучасним підходом до формування громадянських якостей учнів є запровадження волонтерського руху – добровільної, доброзичливої, неприбуткової та вмотивованої діяльності, що має суспільно корисний характер. Із кожним роком волонтерство набуває все більшої актуальності серед закладів загальної середньої освіти.

П. Вербицька досліджує ще одну активну форму роботи в напрямі формування громадянських якостей особистості – «створення й залучення школярів до дитячих громадянських організацій, об'єднань, клубів створених як на території школи, так і поза її межами» (Вербицька, 2009).

Однією з активних інноваційних форм громадянського виховання, зазначає О. Кожем'яка, є методика проєктування, що ґрунтується на безпосередньому застосуванні набутих знань, умінь та навичок у процесі

практичної діяльності учня, завдяки якій він проходить усі форми навчальної діяльності – урочну, позаурочну, позашкільну та самоосвітню» (Кожем'яка, 2014). Як свідчить інноваційна практика, у підсиленні цієї вагомої складової громадянського виховання існує особлива потреба педагогічної громадськості.

Слід також зауважити, що важливим об'єктом педагогічної діяльності є відносини суб'єктів виховного процесу, що зумовлює необхідність спеціальної виховної роботи, спрямованої на їхнє формування. Громадянські якості учнів формуються у процесі їхньої власної життєдіяльності й залежить від тих відносин, що зумовлюють цю діяльність. У сучасному вихованні відбувається перехід від регулюючих функцій спеціальних педагогічних умов і вимог, системи виховних заходів до організації особистого соціального досвіду в процесі створення виховних ситуацій, що потребують від учнів виявлення особистісного ставлення, здійснення відповідальної соціальної дії, формування соціального досвіду.

Особливості змісту громадянського виховання визначають вибір методів, технологій та виховних моделей. Важливим є також відповідність мети і завдань освітнього процесу технологіям, що використовуються. Як зазначає видатний учений-психолог, академік І. Бех, «будь-який виховний вплив чи виховна технологія має педагогічну доцільність лише в тому випадку, якщо вона спричинила зміни у життєвому світі та духовному досвіді вихованця» (Бех, 2009, с. 74).

Для формування громадянської свідомості ключове значення має співвідношення індивідуально та колективно зорієнтованих цінностей, адже рушієм соціального прогресу є передусім спільнота людей, об'єднаних певною системою ціннісних координат. Важливу роль у громадянському вихованні відіграє також переосмислення ролі групи і класного колективу.

Відповідно до викладеного вище зауважимо, що до необхідних професійних здатностей учителя в системі громадянського виховання належить володіння методикою інтерактивних форм навчання й виховання, культурою толерантної поведінки, лідерськими вміннями, здатністю організовувати активну суспільно корисну практику учнів, залучаючи органи самоврядування, вміння застосовувати міжпредметний підхід, інтегрувати громадянознавчий зміст у навчальну та позакласну діяльність сучасного закладу освіти. Ефективність виховання громадянськості, як і в багатьох інших особистісних характеристик, значною мірою визначається реалізацією в освітньому процесі діяльнісного підходу, згідно з яким у структурі особистості виникають і закріплюються насамперед ті новоутворення в «конструюванні», в які індивід вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність.

Отже, особистість громадянина формується за умови його реальної включеності в діяльність, коли апробуються й перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності. У громадянському вихованні за цих умов особливого значення набуває також особистісно орієнтований підхід, коли в центрі освітнього процесу стоять інтереси, потреби та можливість дитини, їхні права та суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів, як «людина (особистість) –

народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство)» можна реалізувати перспективну й демократичну модель виховання в душі громадянськості.

Одним із яскравих прикладів виховання дітей в душі громадянськості є перша українська гімназія в Одесі (нині – Одеський навчально-виховний комплекс «Гімназія № 7 – спеціалізована школа I ступеня з поглибленим вивченням англійської мови» Одеської міської ради Одеської області), що znana не тільки в освітньому просторі України, а й за її межами. На базі означеного закладу освіти здійснювалася експериментальна робота з теми «Громадянсько-патріотичне виховання суб'єктів громадянського суспільства України в умовах навчально-виховного комплексу». Мета дослідження – експериментально перевірити ефективність створеної системи громадянсько-патріотичного виховання суб'єктів громадянського суспільства України в умовах навчально-виховного комплексу із використанням інноваційних виховних форм, методів та технологій.

У процесі розробки та впровадження інноваційної Концепції гімназії з громадянсько-патріотичного виховання суб'єктів громадянського суспільства України педагогічний колектив зосередив особливу увагу на забезпеченні високого рівня освітньої підготовки учнів; формуванні громадянсько-патріотичної свідомості; розвитку чіткого уявлення про закономірності патріотичних ідей; розумінні ролі історичних знань про свою країну та свій народ, його традиції і звичаї; виробленні стійких патріотичних переконань та вміння відстоювати їх.

Удосконалення громадянського виховання дітей та учнівської молоді відбувалося через комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, закладу освіти, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності й любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави, формуванню ключових компетентностей випускника нової української школи.

Гімназія № 7 м. Одеси є громадсько-активним закладом, в якому значна увага приділяється налагодженню партнерських стосунків між закладом та усіма ресурсами (освітніми, соціальними, оздоровчими), що існують у громаді; розвитку молодіжного руху; покращенню навчання учнів; зміцненню родини та взаємин між членами громади.

У гімназії успішно реалізовані та надалі тривають такі проекти:

- загальногімназійний благодійний волонтерський рух «Берегиня»;
- міжнародний волонтерський проєкт «Go Camp» – інноваційний формат табору з поглибленим вивченням англійської мови із залученням іноземних волонтерів;
- військово-патріотична гра «Джура», зокрема всеукраїнські патріотичні вишколи «Джура-десантник», «Школа миротворчості – школа джур»; «Джура-прикордонник»;
- авторська військово-патріотична гра «СКОБ» (щорічна).

Творчий колектив гімназії робить усе можливе для підвищення рівня довіри до Збройних сил України. З цієї метою щорічно до Дня Збройних сил України та Дня захисника Вітчизни діти знімають вітальні відеоролики, демонструючи таким чином повагу та шану до наших захисників.

Налагодження мирного діалогу в суспільстві зокрема та у світі загалом є найбільшочішою проблемою сьогодення. Гімназійна спільнота завжди прагне до конструктивних діалогів, усвідомлюючи велику відповідальність за долю України, мир і безпеку у світі. Значний вплив на формування соціально активної особистості має проведення міжнародних і всеукраїнських телемостів, відеоконференцій.

Наприклад, популярним трендом серед різноманітних проєктів, які реалізуються в гімназії в межах освітнього процесу, є організація та проведення телемостів CROSS-форумів лідерів учнівського самоврядування закладів загальної середньої освіти «Разом ми змінимо світ».

Безпосередня участь у навчально-практичному коворкінгу «Моя дипломатична місія» з тренінговими локаціями дала можливість учасникам (команди закладів загальної середньої освіти із 17 областей) випробувати на практиці технології лідерства, виявити здатність співпрацювати в команді, вирішувати глобальні проблеми світової спільноти.

Міжнародні відеоконференції сприяють становленню особистості як носія української культури, відповідального громадянина, готового навчатися впродовж життя, здатного критично мислити, вести діалог із представниками різних культур, вирішувати національні та глобальні проблеми людства.

Після проведення формувального етапу дослідження всі показники значно підвищилися, що свідчить про високу ефективність роботи педагогічного колективу гімназії з громадянсько-патріотичного виховання учнів та ефективності інноваційних виховних технологій. На високому рівні сформованості громадянсько-патріотичного виховання підлітків простежується ціннісне ставлення до Батьківщини, національна ідентифікація; розуміння та усвідомлення свого місця та своєї ролі в житті України; повага до державних символів і традицій українського народу; знання своїх прав і обов'язків, відображених у законах України, основних державних інституцій і принципів демократії; активна участь у житті закладу освіти, органах самоврядування; толерантне ставлення до представників різних культур, народностей, віросповідань; готовність відстоювати свою громадянську позицію та інтереси України, протистояти антиукраїнській ідеології; приналежність до українського народу, оптимізм, любов до України та до історичного образу свого народу; віра в можливість досягнути в житті змін на краще завдяки власній активності; вольові якості для реалізації патріотичних переконань.

Громадянське виховання сьогодні – це стратегічний напрям для України як поліетнічної держави, що покликаний сприяти формуванню її соборності як підґрунтя української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей як основи громадянського виховання можливе об'єднання різних етносів і регіонів

України задля розбудови й вдосконалення суверенної демократичної держави та громадянського суспільства. Громадянське виховання дає можливість: визначити й забезпечити в реальному житті права людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-яких дискримінацій, адже саме на цьому будується відкрите демократичне громадянське суспільство; усвідомити взаємозв'язки між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю.

Оскільки питання формування громадянськості як інтегрованої якості особистості є проблемою не лише освітньої галузі, а стосується суспільства загалом, яке зоставляє акценти та окреслює межі відповідальності дорослих вихователів (учителів, викладачів, представників громадських організацій), й, зрештою, головних суб'єктів виховання – батьків нинішніх і майбутніх поколінь дітей зі сформованою державницькою позицією, державницькою відповідальністю та державницьким патріотизмом.

Отже, на підставі викладеного вище можемо стверджувати, що процес формування громадянськості у закладі загальної середньої освіти – це становлення учнів як громадян своєї держави, свідомо й цілеспрямовано діяльність сучасного закладу освіти та виховних впливів соціальних факторів за активної участі самих дітей, адже сприяє заміні спонтанної та експериментальної поведінки на передбачувану, яка очікується, моделюється, регулюється.

Висновки. Аналіз наукових праць та практичний досвід показали, що ефективна освіта є тим імпульсом, який збуджує творчість, спонукає людину до дії, формує спосіб життя, відповідний до цивілізаційних форм, способів його організації і здійснення.

Сучасні зрушення в загальній середній освіті – це проєктування майбутнього нашої країни, де головний пріоритет належить людині-громадянину нескореної держави. У зв'язку з цим формування громадянськості як фактора становлення особистості учня особливо відчутне сьогодні, коли Україна знову виборює своє право на суверенність і територіальну цілісність.

Громадянськість поєднує в собі упорядковане життя суспільства й держави, її загальні інтереси, індивідуальну, колективну й суспільну правосвідомість та духовні цінності. Вона передбачає також творчість і самовираження особистості, її моральну позицію як суб'єкта громадянського суспільства, є цінністю соціальної роботи у формуванні такого суспільства. Однак нам конче необхідно подолати розпливчастість знань про цінності, ціннісні орієнтації та відносини, які є складовою інституціоналізації феномена громадянськості, що являє собою процес визначення й закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх до єдиної системи, здатної діяти в напрямі задоволення певної суспільної потреби.

Отже, виховання громадянськості – це складне завдання, що перебуває в центрі уваги суспільства, батьків та педагогів. Тільки високодуховна й високоморальна людина може з повною віддачею працювати в ім'я блага і процвітання України.

Перспективи подальших досліджень в означеному напрямі передбачають розроблення та впровадження сучасних виховних технологій, створення

творчих лабораторій, ресурсних центрів на базі інноваційних закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Оржеховська, В. М., Ковганич, Г. Г. (2007). Учнівське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій: навч. посібник. Київ: ППВ. 234 с.

Осадчий, І. Г. (2015). Концепція громадянського виховання учнів у системі загальної середньої освіти України: авторський проєкт. *Народна освіта*: електронне наукове фахове видання. № 2 (26). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3324 (дата звернення: 10.08.2022).

Політичний енциклопедичний словник: навч. посіб. (1997). Київ: Генеза. 278 с.

Український педагогічний словник. (1997) / уклад. С. У. Гончаренко. Київ: Либідь. 370 с.

Шестоपालюк, О. В. (2008). Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти: монографія. Вінниця: Консоль. 260 с.

Серік, М. В. (2013). Теоретичний аналіз сутності поняття «громадянськість». *Науковий вісник Донбасу*. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13smvspg.pdf> (дата звернення: 06.08.2022).

Сковорода, Г. С. (2007). Сад божественних пісень / упоряд. В. Шевчук. Київ: Школа. 334 с.

Кошолоп, О. Ф. (2007). Методологічні засади громадянського виховання учнівської молоді. *Освіта Донбасу*. № 1 (120). С. 44–50.

Сухомлинська, О. (2005). Громадянське виховання: спадщина і сучасність. *Управління освітою*. № 24 (грудень). С. 3.

Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей: методичний посібник. (2014) / уклад. Р. В. Сопівник, Г. В. Петрів. Київ: ЦП «Компринт». 185 с.

Кучеренко, О. І. (2021). Громадянське виховання учнів в умовах інноваційної школи. *Виховна робота в школі*. № 1. С. 41–43.

Аббас, Н. О. (2012). Роль та місце громадянської освіти в демократичному вихованні підростаючого покоління. *Виховна робота в школі*. № 2. С. 37–38.

Вербицька, П. В. (2009). Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія. Київ: Генеза. С. 49–54.

Кожем'яка, О. Л. (2014). Виховний потенціал проєктної діяльності. *Історія та правознавство, поза-класна робота*. № 3. С. 2–5.

Бех, І. Д. (2009). Психологічні джерела виховної майстерності: навчальний посібник. Київ: Академвидав. 246 с.

REFERENCES

Orzhekhovska, V. M., Kovhanych, H. H. (2007). Uchnivske samovriadvannia: poshuk efektyvnykh modelei i tekhnolohii [Student self-government: the search for effective models and technologies]: navch. posibnyk. Kyiv: IPV. 234 s. [in Ukrainian].

Osadchyi, I. H. (2015). Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia uchniv u systemi zahalnoi serednoi osvity Ukrainy: avtorskyi proekt [The concept of civic education of students in the general secondary education system of Ukraine]. *Narodna osvita*: elektronne naukove fakhove vydannia.

№ 2 (26). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3324 (data zvernennia: 10.08.2022). [in Ukrainian].

Politychnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Political encyclopedic dictionary]: navch. posib. (1997). Kyiv: Heneza. 278 s. [in Ukrainian].

Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. (1997) / uklad. S. U. Honcharenko. Kyiv: Lybid. 370 s. [in Ukrainian].

Shestopaliuk, O. V. (2008). Hromadianske vykhovannia maibutnikh uchyteliv: teoretychni i metodychni aspekty [Civic education of future teachers: theoretical and methodological aspects]: monohrafiia. Vinnytsia: Konsol. 260 s. [in Ukrainian].

Sierik, M. V. (2013). Teoretychnyi analiz sutnosti poniattia «hromadianskist» [Theoretical analysis of the essence of the concept of «citizenship»]. *Naukovyi visnyk Donbasu*. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13smvspg.pdf> (data zvernennia: 06.08.2022). [in Ukrainian].

Skovoroda, H. S. (2007). Sad bozhestvennykh pisen [Garden of divine songs] / uporiad. V. Shevchuk. Kyiv: Shkola. 334 s. [in Ukrainian].

Kosholap, O. F. (2007). Metodolohichni zasady hromadianskoho vykhovannia uchnivskoi molodi [Methodological principles of civic education of schoolchildren]. *Osvita Donbasu*. № 1 (120). S. 44–50. [in Ukrainian].

Sukhomlynska, O. (2005). Hromadianske vykhovannia: spadshchyna i suchasnist [Civic education: heritage and modernity]. *Upravlinnia osvitoiu*. № 24 (hruden). S. 3. [in Ukrainian].

Vykhovannia i samovykhovannia na zasadakh natsionalno-patriotychnykh tsinnosti [Education and self-education based on national and patriotic values]: metodychnyi posibnyk. (2014) / uklad. R. V. Sopivnyk, H. V. Petriv. Kyiv: TsP «Komprint». 185 s. [in Ukrainian].

Kucherenko, O. I. (2021). Hromadianske vykhovannia uchniv v umovakh innovatsiinoi shkoly [Civic education of students in the conditions of an innovative school]. *Vykhovna robota v shkoli*. № 1. S. 41–43. [in Ukrainian].

Abbas, N. O. (2012). Rol ta mistse hromadianskoi osvity v demokratychnomu vykhovanni pidrostaiuchoho pokolinnia [The role and place of civic education in the democratic upbringing of the younger generation]. *Vykhovna robota v shkoli*. № 2. S. 37–38. [in Ukrainian].

Verbytska, P. V. (2009). Hromadianske vykhovannia uchnivskoi molodi: suchasni aspekty rozvytku [Civic education of student youth: modern aspects of development]: monohrafiia. Kyiv: Heneza. S. 49–54. [in Ukrainian].

Kozhemiaka, O. L. (2014). Vykhovnyi potentsial proektnoi diialnosti [Educational potential of project activity]. *Istoriia ta pravoznavstvo, pozaklasna robota*. № 3. S. 2–5. [in Ukrainian].

Bekh, I. D. (2009). Psykholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti [Psychological sources of educational skills: a study guide]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademvydav. 246 s. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 29.09.2022

УДК 373. 3/5.015.31:[355.01:172.15](477)
DOI: 10.37026/2520-6427-2022-111-3-107-111

Катерина ЖУРБА,
доктор педагогічних наук,
професор, головний науковий
співробітник лабораторії морального,
громадянського та міжкультурного виховання
Інституту проблем виховання
НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3854-4033
e-mail: katjachiginceva@meta.ua

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ ДО ЗАХИСТУ СВОЄЇ КРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлено зарубіжний досвід підготовки здобувачів освіти до захисту своєї країни, зокрема розкрито особливості підготовки дітей як в освітньому процесі, так і в діяльності громадських та дитячих організацій. Проаналізовано програму *Junior Reserve Officers Training Corps* (Програма підготовки молодших офіцерів запасу в старших класах, США), що поєднує навчальну й фізичну підготовку та спрямована на розвиток відповідних якостей характеру в дітей, які планують у майбутньому обрати військову професію. Встановлено, що в США діє 3 тис. спеціалізованих військових класів, де школярі

навчаються за цією програмою. Доведено ефективність *National Defense Cadet Corp* (Кадетського корпусу національної оборони), котрий фінансують місцеві громади, де навчаються діти з 11 років, та приватні й державні військові коледжі. Схарактеризовано мережу військових закладів середньої освіти Канади, де через *Canadian Cadet Organization* упроваджується державна програма військової підготовки школярів. Розглянуто діяльність Академії Роберта Ленда – єдиної приватної військової академії неуніверситетського рівня. Окреслено роль *Community Cadet Forces* – мережі молодіжних організацій Великої Британії,